

BALKAN TÜRKÇESİ AĞIZLARI İLE TÜRKİYE TÜRKÇESİ AĞIZLARI ARASINDA SOSYO-LENGÜİSTİK AÇIDAN KISA BİR KARŞILAŞTIRMA

Zeynep KORKMAZ*

Özet

Türkçenin Anadolu'da yaşayan Oğuz lehçesi, Balkanlar'da konuşulan Türkçenin temelini oluşturur. Bu lehçe gerek Anadolu'da gerekse Balkanlar'da öteki yerel dillerden kelimeler almış, Türkçe, bunları kendi ses özelliklerine uydurmuştur. Öte yandan bölgesel dillerin ses ve şekil özellikleri Anadolu'da olduğu gibi özellikle Balkanlar'da Türkçe kelimeleri etkilemiştir. Ele alınan makalede söz konusu kelimeler ses bilgisi, yapı bilgisi ve cümle bilgisi açılarından işlenmiştir.

Anahtar kelimeler: Balkan Türkçesi, Oğuzca, Anadolu halk ağızları, alıntı kelimeler.

Between Balkan Turkish Dialects And Turkey Turkish Dialects A Short Comparison In Terms Of Socio-Linguistics

Abstract

Oguzca dialect, living in Anatolia, is a fundation of Turkish spoken in the Balkans. This Turkish dialect is influenced by the local languages in Anatolia and the Balkans. On the other side, vocal form characteristier of local languages influnced Turkish words especidly in the Balkans as it happens in Anatolia. İn this article, such words are handled in terms of phonological and syntactical features.

Key words: Balkan Turkish, Oguzca (Oguzca dialect), Anatolien local dialets, loan words.

* Prof. Dr.

Giriş

Balkan Türkçesi ağızları ile Türkiye Türkçesi (TT.) ağızları arasında sosyo-lengüistik bir karşılaştırma yapabilmek için önce bir iki ağız bölgesinin temel yapılarını oluşturan etkenlere kısaca işaret etme gereği vardır. Şöyle ki:

I. Türkiye Türkçesi Ağızlarını Oluşturan Temel Etkenler:

1) Bilindiği gibi TT. ağızları, XI-XIII. yüzyıllar arasında Anadolu'ya göç eden Oğuz Türkleri tarafından oluşturulan ve XIII-XV. Yüzyıllar arasına kadar süren Eski Anadolu Türkçesi (EAT.)'nin XVI. yüzyıldan başlayarak bir yandan yazı dilini yani standart Türkçeyi oluşturan bir doğrultuda yol alırken bir yandan da yazı dilinin baskısından uzak kalan ve konuşma diline dayanan bir doğrultuda yol alması ile oluşmuş ve zamana bağlı değişme ve gelişmelerle şekillenmiş bulunmaktadır.

Eğer konuyu yazı dili ile ağızlar açısından değerlendirmek gerekirse, her dilde olduğu gibi, bizim dilimizde de Osmanlı Türkçesinden başlayarak TT. ne uzanan tarihi değişim ve gelişme süreçlerinde, dil genel olarak tek bir ağız doğrultusunda (muhtemelen *Kayı* boyuna dayanarak) yol alıp şekillenmiştir. Türkiye Türkçesi ağızlarında ise, o ağızları oluşturan birbirinden farklı Oğuz boyları ve bu boylardan gelen etkiler söz konusudur. Konu bu açıdan değerlendirildiğinde görülmektedir ki TT. ağızlarının oluşum ve şekillenmesinde 24 Oğuz boyunun etkisi söz konusudur. *Divanü Lügati't-Türk*'te Kaşgarlı Mahmud'un da belirttiği üzere, Oğuz boyları arasında, temel ortak özellikler dışında önemli birtakım ağız ayrılıkları da söz konusudur. Bu ağızların Anadolu coğrafyasındaki şekillenmesinde ve zaman içindeki değişim ve gelişmelerinde birbirinden farklı çeşitli etkenlere bağlı ayrılıklar baş göstermiştir. Nitekim, Anadolu ağızlarının sınıflandırılmasında ortaya konulduğu üzere, bugün Anadolu'da üç temel ağız grubunun var olması ve her bir grup içinde birbirinden ayrı alt ağız gruplarının ortaya çıkmış olması (Karahan 1996: 1-177), doğrudan doğruya Oğuz boylarının Anadolu coğrafyasındaki birbirinden farklı koşullara ve etkenlere bağlı şekillenmesinin ortaya koyduğu görüntülerdir. Söz gelişi Batı Anadolu ağızlarının kendi içinde *Manisa*, *Dinar*, *Aydın-Denizli*, *Muğla* ağızları gibi iç bölünmelere ayrılırken (Korkmaz 1994: 92), Kars ili ağızlarının bu bölgenin Oğuz etnik yapısı arasındaki ayrılıklar dolayısıyla Kars yerli ağızı, Ardahan-Posof yerli ağızı, Honak Türkmenleri ağızı, Kars Azerileri ağızı ve Kars Terekemeleri ağızı olmak üzere beş ayrı alt gruba ayrılması (Karahan 1996: XV), işte çeşitli etkenlere bağlı ağız ayrılıklarından kaynaklanan farklılıkların ifadesidir. Bu konuda somut bir örnek vermek gerekirse, *-yor* şimdiki zaman ekinin ses yapısı açısından uğradığı değişimler ile şekil bilgisi açısından ortaya koyduğu görüntüler üzerinde durulabilir. Konuya bu açıdan bakılınca görülür ki şimdiki zaman eki Anadolu bölgesindeki dağılımında Eski Anadolu Türkçesine paralel *-yorur* biçiminden (*ala yoru-r*, *gel-e-yoru-r* vb.) başlayarak *> -yuru> -yor> -yo*; *yAr*, *-yI> -y* gibi şekillenmeler ile çok farklı biçimlere dönüşmüştür (ayrıntı için Gülensoy 1985: 282-295). Ayrıca, Anadolu'da şimdiki zaman görevi için *yoru-* dışında *gel-* fiili ile *gel-ip-bā* (<*gelip var-ır* “geliyor”), *gel-i pat-ır* (<*gel-ip yat-ır*) gibi *gel-*, *yat-*, *var-* yardımcı tasvir fiilleri ile yapılan türetmeler de vardır. Bunlara elbette şimdiki zaman kipi için daha başka bazı tür ve şekiller

de eklenebilir. Bu durum ağızları yazı dilinden ayıran temel ölçüt (kriter)'lerden biri olduğu gibi, Oğuz boylarının ağız yapılarındaki çeşitlenme ve zenginliğin de bir göstergesidir.

2) Yine bilindiği üzere, dil durgun (statik) bir yapıya sahip değildir. Ayrıca, dil ile sosyal yapı arasında sıkı bir bağlantı vardır. Sosyal yapıda ve kültürde kendini gösteren bütün değişme ve gelişmeler bu bağlantı dolayısıyla doğal olarak dile de yansır. Bu bakımdan dil, kendisini biçimlendiren temel dayanaklar açısından sosyal yapının ve kültürün sadık bir aynası durumundadır. Konuya bu açıdan bakıldığında TT. yazı dilini etkileyen sosyal ve kültürel etkenler ile ağızları etkileyen etkenlerin dilin şekillenmesi açısından birbirinden farklı olduğu görülür. Yazı dili niteliği bakımından gelişmiş bir toplumun sosyal ve kültürel ihtiyaçlarını karşılamak üzere siyasi, sosyal, askerî, diplomatik, ticari, ekonomik, teknolojik vb. nitelikte çok çeşitli ve çok yönlü etkenler altında biçimlenerek yol alır. Bu durumun ortaya koyduğu sonuçlar da elbette çok renkli olur.

Ağızlarda ise, bu ağızları oluşturan toplulukların sosyal ve kültürel ihtiyaçlarında daha dar kapsamda ve kendine özgü bir biçimlenme şekli yer alır. Bunun ağızlara yansıyan görüntüsü de elbette yazı dilindekinden farklıdır. Söz gelişi Türkiye Türkçesinde zamana dinî, edebî, siyasi ve kültürel ilişkilere bağlı şekillenmeler dolayısıyla Ar., Far. gibi doğu dillerinden alınma birçok söz ve hatta bir kısım ekler yer alırken, bir yandan da batıya yönelişin doğal bir sonucu olarak bir çok alanda Fransızca, İtalyanca, İslavca, İngilizce gibi batı dillerinden alınmış söz varlığı ile bazı ekler yer almış bulunmaktadır. Ağızlarda ise böyle yabancı etkisine açık bir şekillenme söz konusu değildir. Dolayısıyla bu ağızlar kendi sosyal yapılarının ve gereksinimlerinin şekillendirdiği bir söz varlığına sahiptirler. Türkiye Türkçesi ağızları, sosyal ve kültürel etkilerin dile yansımaları açısından değerlendirildiğinde şöyle bir durum sergilemektedir:

3) Türkiye Türkçesi ağızları esas itibarıyla Oğuz Türkçesi temelindeki bir şekillenmenin ürünüdür. Gerçi, Anadolu'ya birbirinden farklı dönemlerde yapılan göçler ile Oğuz dışı Kıpçak, Karluk, Uygur gibi öteki bazı Türk boylarının ve hatta Moğol akınından sonra İlhanlılar döneminde bir kısım Moğolların da geldiği bilinmektedir. Ancak, Oğuzların dili olan Oğuzcadaki yoğunluk ve öteki boylara ait lehçe ve ağız ayrılıklarını kendi potasında eritip kaynaştırabilme özelliği, zamanla bu etkileri Oğuzca ile bütünleştiren bir yapıya dönüştürmüştür. Bu durumu bir örnekle açıklamak gerekirse, bir kısım Karadeniz bölgesi ağızlarında kendini gösteren Kıpçak Türkçesinden gelen etki ele alınabilir.

Bu konuda yapılan araştırmalar ortaya koymuştur ki gerçekten XIII. yüzyıl ve sonrasında Karadeniz'in kuzeyindeki *Deşt-i Kıpçak* bölgesinden Anadolu'ya bir miktar Kıpçak göçleri de olmuştur. Örneğin Bartın ve yöresi ağızlarında yer alan ve *beñiz>beyiz*, *deñiz>deyiz*, *didîñ>didiy* örneklerinde görülen ñ>y değişimi ile *sığır>sıvıl*, *ağar->avar-*, *ağız>avız*, *dağıl->davıl-*, *bağır>bovur*, *bağ>bav* örneklerinde görülen ve bir lehçe tabakalaşması oluşturan g>v değişimleri (Korkmaz 1994: 19-20; 43-63) Kıpçakçanın etkisine bağlı değişimlerdir. Ama Oğuz Türkçesi bu etkileri kendi içinde eritip kaynaştırarak onları yerli birer ağız özelliğine dönüştürebilmiştir.

Öte yandan XI-XIII. yüzyıllar arasındaki sürekli göçler ile Anadolu'ya yerleşen Oğuz boyları, bir yandan bu yeni coğrafyanın gerekli kıldığı şartlara uyum sağlarken bir yandan da Anadolu'nun farklı din ve kökenden gelme eski sakinleri ile yan yana yaşamanın getirdiği bir toplumsal karışma ve ortaklaşmaya uğramışlardır. Bu karışma, ister istemez karşılıklı birer kültürel etkileşmeye de yol açmıştır. Bu etkileşmenin doğal bir sonucu olarak da Türkçeden Rum ve Ermeni kökenli yerli unsurların dillerine birtakım sözler geçtiği gibi, yeni coğrafyanın ve yeni yaşam düzeninin gereği olarak yerli unsurların dillerinden de Oğuz Türkçesine birtakım sözler aktarılmıştır. Bugün hem ölçünlü (standart) yapıdaki TT. yazı dilinde hem de TT. ağızlarında yer alan bir kısım sözler, bu dönemden gelmedir. Türkiye Türkçesi ağızlarına geçen alıntı sözler daha çok bu coğrafyadaki ortak yaşayışın gereği olan taşıma aletleri, bitki, sebze, çiçek, meyve adları, pazar yeri ticareti, balıkçılık, yemek türleri gibi günlük yaşama ilişkin sözler ile çeşitli gelenek ve göreneklerle ilgili sözlerdir: *aba* “kaba kumaştan yapılmış üst giyecek, manto”, *afyon* (<Yun. *abion*), *anahtar* (Yun. *anoikter*), *cimbız* (<Yun. *taumpidion*), *çağla*, *çelenk* (<Yun. *steleggia*), *çerez* (<Yun. *skeros*), *defne* (Yun. *dafni*), *fasulye* (<Yun. *phasiolos*), *fesleğin* (<Yun. *basilikon*), *fındık* (<Yun. *pondik*), *fırça* (<Yun. *bourtsa*), *fırın* (<Yun. *phournes*), *fide*, *fidan* (<Yun. *phidea*), *istavrit*, *izmarit* “balık türleri”, *ihlamur*, *ırgat* “amele, ağır yük taşıyan” (Yun. *ergatis*), *kerevit* (<Yun. *kerebatı*), *karanfil* (<Yun. *karakfullon*), *kaşar*, *kenevir* (<Yun. *kannabis*), *biber*, *kimyon* (<Yun. *kuminon*), *kiraz*, *kiyemit*, *manda*, *maydanos*, *patik*, *pide*, *salyangoz*, *sordunya* “bir çiçek” (<Yun. *hortansias*), *temel*, *teneke* gibi. Bu sözler hem yazı diline hem de ağızlara geçmiştir (ayrıntı için Tietze 1995: 204-257). Bunlara *avanak* “aptal, kolayca kandırılabilen kimse”, *bar* “köpük, küf, tortu”, *bızdık* “küçük çocuk”, *cacık*, *çermik* “kaplıca”, *çemen*, *çörten* “çatıda saçak kenarlarından akan yağmur sularını toplayan oluk”, *kirve* “sünnette çocuğun masraflarını yüklenen kimse”, *küle* “tahta kova”, *lapa*, *mertek* “yapıda destek olarak kullanılan ağaç” gibi Ermeniceden geçme sözler de (Dankoff 1995) eklenebilir. Bu alıntı sözler dışında İtalyan siteleri durumundaki Venedik ve Cenevizli tüccarların, Karadeniz ve Akdeniz'deki ticaret, denizcilik ve gemicilik faaliyetlerinin TT. yazı diline verdiği alıntılar yanında yer yer ağızlara giren *balya*, *begonya* “iri yapraklı bir süs bitkisi”, *bezelye* (<*pisello*), *bilet* (<*biglietto*), *bilye*, *bira*, *bomba*, *domates*, *fisto*, *iskele* (<*scala*), *iskemle*, *istif* gibi İtalyanca sözler de vardır.

TT. ağızlarına İslavcadan girmiş olan sınırlı sayıdaki sözler ise, Osmanlı Devleti'nin Balkan yarımadasındaki siyasi egemenlik dönemi ile bağlantılıdır. İslavca sözler doğrudan doğruya değil, daha çok Osmanlı yönetimindeki yerlerde konuşulan Bulgarca, Sırpça ve Makedonca gibi diller aracılığı ile girmiştir (ayrıntı için Korkmaz 2007: 487-489). Bu alıntı sözlerden ağızlara kadar uzanmış olanlar *boğaç* (*buvaça*), *çete*, *gocuk*, *güllaç* (*güllar*), *kapuska*, *kuluçka*, *kulübe*, *izbe*, *patik*, *papatya*, *peçe*, *piliç*, *pulluk*, *vişne*, *soyka* “ölünün üstünden çıkan giysi” ve İspanyolcadan geçen *fistan* gibi örneklerdir.

Bizim yazı dili ölçülerine göre tek birer şekilde gösterdiğimiz bu örnekler, hiç kuşkusuz ağızlarda birbirinden farklı söyleniş biçimlerine göre, gerektiğinde bazı ses değişimlerine de uğramıştır.

Yukarıdan beri verilen bilgileri bir sonuca bağlamak gerekirse şunlar söylenebilir:

Oğuzlar Anadolu coğrafyasında iç içe yaşadıkları Oğuz dışı bir iki Türk boyu veya Türk dışı etnik kökenli halklar ile karışıp kaynaşırken Anadolu'daki yaşam biçiminin ve şekillenmenin bir gereği olarak onların lehçe veya dillerinden de birtakım sözler almıştır. Ancak, bu aktarmaların özellikle yabancı birer dil niteliğindeki Rumca, Ermenice, İslavca, İtalyanca alıntılarının hiçbirinde Oğuzcanın ses bilgisi, şekil bilgisi ve cümle düzenini yani dilin yapı ve işleyiş kurallarını zorlayan bir etkilenme söz konusu olmamıştır. Türkçenin özellikle Rumca ve Ermeniceden söz varlığı dışındaki hususlarda, yani dilin ses ve şekil bilgisine giren konularında da birer etkilenme söz konusu olabilirdi, ama olmamıştır. Alıntılar yalnızca gereksinim duyulan söz varlığı ile sınırlı kaldığı gibi, bunların şekil yapısı da asıllarındakinden farklı biçimde aktarılmıştır. Demek oluyor ki bu sözler, Oğuzcanın bölgedeki temel dil olması nedeniyle olmalı ki Türkçenin dil potasında eritilerek, birer yabancı söz olmak niteliğinden kurtarılmış ve yalnızca Türkçenin ses yapısı ölçülerine uydurulan birer alıntı, yerli sözler durumuna getirilmiştir. Bu nedenle bu sözlerin hemen hiçbirinde bir yabancı damgası sezilmek söz konusu değildir. Bu alıntı sözlerin asılları ile yapılacak bir karşılaştırması da bu durumu açıkça ortaya koyabilmektedir. Aslında, bu alanın uzmanı olmayanlar, Anadolu ağızlarına girmiş alıntılarının yabancı kökenli olduklarını bile fark edemezler. Bu durum Oğuzcanın kendisine benzetme ve kaynaştırma işlevinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir diye düşünüyoruz.

II. Balkan Türkçesi Ağızları ve Bu Ağızları Oluşturan Temel Etkenler

1. Balkan Türkçesi ağızları aslında Türkiye Türkçesi ağızlarının Balkanlar'daki uzantısı niteliğindedir. Balkanlar'ın XIV. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak kısa sürede Osmanlı egemenliği altına girmiş olması bu bölgeye Anadolu'dan gönderilen yoğun Oğuz-Türkmen gruplarının iskânı ile sonuçlanmıştır. Hatta tarihî kaynaklar daha 1292 yılından başlayarak Makedonya'nın bazı yerlerine Batı Anadolu'dan gelen Türklerin yerleştiğini de kaydeder (Çaylak 2002/C. 20: 444). Ancak, bölgedeki yaygın yerleşim 1363'te başlamıştır. Balkan Yarımadası, bu tarihlerden başlayıp 1912 Balkan Savaşı'na kadar uzanan 600 yıllık dönemde hep Osmanlı yönetimi altında kaldığı için bölgedeki Türk nüfusu ve Türkçe konuşanların sayısı da gittikçe yoğunlaşmıştır. Zaman zaman birbirinden farklı nedenlerle bu bölgeye Anadolu'dan Türkmen ve Yörük aşiretlerinin gönderilmiş olması bu bölgedeki Oğuz nüfusunu daha da yoğunlaştırmıştır. Böylece, Balkanlar'daki Türk yerleşiminin sınırları kuzeyde Tuna Irmağı'na, doğuda Karadeniz'e, güneyde Adriyatik Denizi'ne kadar uzanmıştır. Bunlara, Gagavuzların yerleştiği günümüz Moldova Cumhuriyeti'ne bağlı Gagavuz Yeri ile *Odessa*, *Konayan*, *Dobruca* ve Bulgaristan'ın kuzeydoğusunu da katabiliriz.

Ancak, Balkan Yarımadası Osmanlı yönetimine girdiği yıllardan başlayıp XX. yüzyıl başına kadar uzanan dönemde Anadolu'dan farklı olarak ve kuzeyden başlayarak Moldova, Romanya, Bulgaristan, Yugoslavya, Arnavutluk, Makedonya ve Yunanistan'ı içine alan farklı etnik ve dil yapısındaki halkların oluşturduğu devletlere ait olduğundan ister istemez burada yurt tutan Türkleri kendi lehçeleri dışında Bulgarca, Sırpça, Arnavutça ve Yunanca gibi İslav ve öteki Hint-Avrupa

kökenli dilleri konuşan toplumlar ile yan yana ve iç içe getirmiştir. Bu türlü karma nitelikteki yerleşimlerin toplum yapılarında kendini gösteren sosyo-lengüistik etkiler dolayısıyla, Balkanlar'da hem o yarımada'nın yerli sakinleri hem de Türkler arasında iki dilli birer yaşam biçimi ortaya çıkmıştır. Bu türlü yerleşimlerin doğal bir sonucu olarak da söz varlığı açısından Türkçe ile Bulgarca, Sırpça, Arnavutça ve Yunanca arasında karşılıklı alıntılar olduğu gibi, bu dillerin farklı dil ailelerinden gelmiş olması, karşılıklı etkileşimlerde, o dillerin yer yer kendi olağan yapıları dışına taşan yeni yeni bazı şekillenmelere de yol açmıştır. Yalnız şu noktayı da belirtmek gerekir ki Osmanlı Devleti'nin XX. yüzyıl başlarında, Balkan Yarımadası'ndaki topraklarını birer birer kaybetmesinin bir sonucu olarak yukarıda belirtilen yerleşim yerlerindeki Türk nüfusu azalmıştır. Bu azalmada Kurtuluş Savaşı'ndan sonraki nüfus mübadelesinin de payı vardır. Yüz yıllık zaman süreci içindeki bu farklı şekillenme dolayısıyla, Türkçenin o diller üzerindeki etkisi hayli azalmış belki etkilenmesi artmıştır.

2. Balkan Türkçesi Ağızları Üzerindeki Çalışmalar:

Balkan Türkçesi ağızları üzerindeki çalışmalar XX. yüzyılın ilk ve ikinci yarısında yapılmıştır. Bu çalışmalar içerikleri bakımından ya daha çok folklor ürünleri, atasözleri gibi sınırlı konuşma metinleri ya yalnız dil özelliklerini ya da hem ağız malzemesini hem de dil özelliklerini içeren malzemeler niteliğindedir. İlk Bulgaristan Türk ağızları üzerinde N.K. Dimitriev, Miladenov ve Çilingirov, Kunos ve Bulgar Türkoloğu Dimitri Gadjanov'un başlangıç durumundaki çalışmaları yer alır. Bunları T. Kowalski'nin ve özellikle G. Németh'in Bulgaristan'ın Vidin bölgesinde yaptığı köklü araştırmalar izler (Németh – çev. A. Güzel – Vidin Türkçesi, İst. 1996). Németh'ten sonra üzerinde durulacak önemli bir araştırmacı J. Eckmann'dır. Eckmann, Bulgaristan'ın *Varna* ve *Razgrad* Türk ağızları ile Makedonya *Dinler* ağızı üzerinde çalışmıştır (KCSA III: 144-214; 1950: 1-25; 1960: 189-240). Macar Türkologlarından S. Kákuk'un da Bulgaristan Kazanlık, Köstendil ve Mihaylovgrad Türk ağızları üzerinde değerli tespitleri vardır (Kákuk, *Acta Lingua Hung.* Bd. XI:301-386). Yine Macar Bilimler Akademisinden G. Hazai; Deliorman, Dobruca, Orta-Batı Bulgaristan ve Rodop ağızları üzerinde durmuştur. Bulgaristan Türk ağızları üzerindeki çalışmalara Mefkûre Mollova'yı da eklemek gerekir (Mollova'yı, *Lingu. Balk.* IV, 1962:107-130; *Balkansko ezikoznanie* 1968/: 95-127; 1968/2: 87-97 vb.)

Romanya'daki Türk ağızları konusunda Drimba'yı unutmamak gerekir.

Balkan Türk ağızları üzerinde bir kısım Kosova ve Bulgaristan'dan derlenen metinlere dayanarak yapılan bir araştırma da Tuncer Gülensoy'un, *Rumeli Ağızları Ses Bilgisi Üzerine Bir Deneme* (Kayseri 1993, Erciyes Ü Yay.) başlıklı çalışmasıdır. Üzerinde durulmaya değer son çalışma ise Victor Friedmann'ın "Makedonya ve Civar Bölgelerde Balkan Türkçesi" adlı makalesidir (Friedmann 2002/C. 20: 455-463).

Gagavuzlar üzerindeki çalışmalar ilk zamanlarda daha çok Gagavuz adının kökeni konusuna yönelmiştir. Bu konuda İvanov, Zanetov, Zuşak, Titorov, Yunanlı Amantis ve Lissos tarafından yapılmış değerlendirmeler vardır. Kısmen dil ve daha çok tarihî nitelikteki araştırma ve değerlendirmeler için Z. V. Togan, A. N. Kurat, Atanos

Manov, H. N. Orkun, İ. Kafesoğlu, H. İnalçık, Th. Menzel, K. Karpat, T. Kowalski, W. Zajaczkowski ve A. Ercilasun'un görüş ve değerlendirmeleri söz konusu edilebilir. Gagavuzların tarihi ile ilgili çeşitli kaynaklara dayanan değerli iki araştırma da M. Argunşah'ın (Argunşah 2002/C. 20: 230-244; 2010: 41-50) ve D. Tanasoğlu'nun "Gagauzlar" (2002/C. 20: 245-249) adlı makalelerdir. Bunlara H. Argunşah'ın dille bağlantılı olarak edebî gelişmeyi ele alan "Gagauz Edebiyatı" (2002/C. 20: 262-275) adlı makalesi eklenebilir.

Konumuzla doğrudan doğruya bağlantılı olan dil konusuna gelince: Bu konuda öteden beri yapılmış önemli çalışmalar vardır. Eğer örneklendirmek gerekirse B. G. Gagasov'un *Gagavuz Dilinin Çekim Sistemi* (Moskova 1951); L. A. Pokrovskaya'nın *Gagavuz Dilinin Grameri, Fonetik ve Morfoloji* (Moskova 1965), G. Doerfer'in *Fundamenta I*'de (PhTF.) yayınlanan "Das Gagausische" başlıklı makalesi ile (Doerfer 1959: 260-263) H. Eren'in *Türk Ansiklopedisi*'ndeki çok kısa yazısı (C. XVI, s. 110) dışında N. Özkan'ın "Gagavuz Türkçesi" başlıklı makalesi (Türkler C. 20 (2002: 250-261) ile ayrıntılı ölçülerle hazırlanmış *Gagavuz Türkçesi Grameri* (1996, Ankara TDK Yay.) adlı eserler gösterilebilir. Buna eklenen son bir eser de TDK tarafından düzenlenen *Gagavuz Türkçesi Araştırmaları Bilgi Şöleni* (27-29 Aralık 2007, TDK Yay. 2010) adlı eserde yer alan Gagavuz Türkçesi ile ilgili birkaç yazıdır.

III. Balkan Türkçesi Ağızlarını Oluşturan Temel Etkenler:

Balkan Türkçesi ağızları üzerinde yapılan çalışmaların ortaya koyduğu sonuçlara göre, bu ağızları oluşturan temel etkenler özet olarak şu noktalarda toplanabilir:

A. Eski Türkçe Döneminden Gelme Özellikler:

Balkan Türkçesi ağızları genel olarak Türkiye Türkçesi ağızlarının birer uzantısı niteliğinde olduğundan birçok noktada TT. ağızları ile ortaklaşan özelliklere sahiptir. Yalnız, Balkanlar'a Osmanlı egemenliğinden çok daha önceki yüzyıllarda da IV. ve V. yüzyıllardan başlayarak Hunlar, Avarlar, Kumanlar ve Peçenekler gibi yine Türk soylu daha başka kavimler de gelmiştir. Bugün Balkan dillerinde yer alan o dönemden kalma Türkçe alıntılarda göze çarpan bazı özellikler, o dönemi temsil eden arkaik özellikler olarak değerlendirilmiştir. Başlıca türleri şunlardır:

1) Sözcüklerin iç ve son seslerinde eski -g-, -g ünsüzlerinin korunmuş olması: *ağabeg* "ağabey", *ağıluk* "ağılık", *ağda* "ağda", *bağ* "bağ", *bağlama* "bağlama", *boğda* "buğday", *dağ* "dağ", *kaşagiya* "kaşağı", *degirmenciya* "değirmenci", *hegbe* "heybe", *dogramaciya* "doğramacı", *hiçoğlan* "içoğlan", *yağluk* "yağlık" vb.

2) Eski genzel ñ ünsüzü Balkan Türkçesi ağızlarında artık genzelliğini yitirerek dış sesi n'ye dönüşmüştür. Ancak, Sırpçadaki eski dönemlerden kalma birkaç alıntı sözde bu sesin varlığı ve izleri tespit edilmiştir: *deñiz>deniz* "deniz", *yeñiçeri>yaniçari* "yeniçeri", *yenisati* "yenmek", *yeñi>yeni* "yeni" gibi.

3) Sırpça-Hırvatçaya geçmiş birçok Türkçe sözde, ünlülerin dudak benzeşmesine aykırı durumlarını sürdüregelmiş olması: *andız* "andız", *balduza* "baldız", *balıkciya* "balıkçı", *çapkun* "çapkın", *çaruk* "çarık", *kaçkun* "kaçkın", *kaduna* "kadın", *katıra*

“katır”, *pışurma* “pişirme”, *sanduk* “sandık”, *saruğ* “sarığ”, *yaruğa* “yarık”, *seni sevdum* “seni sevdim”, *ayptur* “ayıptır” vb.

Bulgarcadaki eski dönemlerden kalma Türkçe alıntılarda ise dudak benzeşmesine uyulduğu görülür: *altān* “altın”, *balāk otu* “balık otu”, *baldāza* “baldız”, *çapkān* “çapkın”, *kadāna* “kadın”, *sandāk* “sandık”, *yatsāk* “yastık” vb.

4) Bu konu üzerinde durmuş olan G. Hazai¹ Sırpça-Hırvatça ve Bulgarcadaki alıntı Türkçe sözlerde yer alan *o>u*, *ö>ü* değişimini de arkaik bir özellik saymıştır. Bu iki dilde *o* ve *u* ünlüleri bulunmadığı için onların yerini *ö*, *ü* ünlüleri (*o>u*, *ö>ü*) almıştır: *bürek* “börek”, *çurek* “çörek”, *cuftē* “köfte”, *cumur* “kömür”, *cupriya* “köprü”, *cusele* “kösele”, *custek* “köstek”, *oksuz* “öksüz”, *ulçiya* “ölçü”, *urnek* “örnek”, *urtiya* “örtü” vb.

Hazai’ye göre Bulgarca alıntı sözlerde nispeten daha değişik bir tablo da söz konusudur (agm. s. 208): *bjurek* “börek”, *çurek* “çörek”, *dyonme* “dönme”, *dyuşek* “döşek”, *gyovde* “gövde”, *gyoz* “göz”, *gyubek* “göbek”, *kyole* “köle”, *kyutek* “kötek”, *yornek-yurnek* “örnek” vb. Bu verilerde yer yer *o*’lu ve *u*’lu şekillerin yer alması gibi bir nöbetleşme de söz konusudur.

5) Eski dönemlerdeki alıntılarda arkaik özellik olarak bir de *g>y* değişimi göze çarpar. Yalnız, Hazai bu değişim için örnekler vermeyip W. Heffening’in bir yayınına gönderme yapmıştır (Hazai 1960: 210, not 11).

B. Türkiye Türkçesi Ağızları ile Ortaklaşan Özellikler:

Daha önce de belirtildiği üzere, Balkan Türkçesi ağızları TT. ağızlarının birer uzantısı olduğu için birçok noktada TT. ağızları ile ortaklaşan özelliklere sahiptir. Şöyle ki:

1) Balkan Türkçesi ağızlarında da *a*, *ı*, *o*, *u*, *e*, *é*, *i*, *ü* gibi temel ünlüler yer alır. TT. ağızlarında olduğu gibi bu ağızlarda da yanlarındaki ünsüzlerin etkisi ile boğumlanma noktalarında ufak değişikliklere uğramış ünlü varyantlarına rastlanır: *a>à*, *o>ò*, *u>ú* orta boğumlanmalı veya *ã*, *õ*, *ũ* genzel ünlüleri gibi: *dört>dört*, *dünya>düya*, *hınzır>hızır* gibi (Németh 1966: 24-31).

J. Eckmann da Varna ağızı için birbirinden farklı üç *e* türü göstermiştir. Bunlar açık *e* (*ä*), kapalı *e* (*è*), ikisi arasında boğumlanan ve *ε* ile gösterilen bir *e*’dir: *içmä* “içmek”, *geliyo*, *dédi*, *vér-* gibi.

2) Türkçe sözlerde asli ya da ses kaynaşmaları ile oluşmuş uzun ünlülerin bulunması: *aç* “aç”, *dāş* “taş”, *būk* “büyük”, (<ET. *bedük*), *çır-* “çağır-”, *dāt-* “dağıtmak” gibi. Bunlara *mānā* (<Ar. *ma* ‘nā), *yār* (<Far. *yār*) gibi Ar. Far. kökenli uzun ünlü taşıyan sözler de eklenebilir.

3) Yer yer *araba>arba*, *burada>burda*, *burye*, *nereye>nerye*, *ısırgan>sırğan*, *ruba>uruba*, *Rus>Urus*, *titre->titire-* örneklerinde görülen ünlü düşme ve türemelerinin yer alması,

¹ Yukarıda sıralanan örneklerin ayrıntıları için G. Hazai “Rumeli Ağızları Tarihi” *TDAY Belleten* 1960, s. 205-211’e bk.

4) *ayı>ayo, baba>boba, papaz>popas, cemaat>comāt, cevap>covap* örneklerinde görülen ünlü yuvarlaklaşmalarının bulunması,

5) Konuya ünsüzler açısından bakıldığında, iç ve son seslerdeki -G-, -G ünsüzlerinin yer yer korunmuş olması: *ağda, bağlama, boğaz, bağ<bağ, dağ “dağ”, degenek, egri, beg* vb.

6) Ön seslerdeki K->G- değişimlerinin yer alması: *karğa>ğarğa, kaval>ğaval, kuzu>ğuzu, keç->geç-, keçe>geçe, küçük>güçük* vb.

7) Kuzeydoğu Karadeniz bölgesi ağızlarında görüldüğü gibi, burada da özellikle Kosova bölgesi ağızlarında, ince ünlüler yanında, ön, iç ve son seslerde *k>ç, g>c* değişimlerinin görülmesi (Hafız 1985: 127-129): *keremit>çeremit, keçi>çeçi, kül>çül, kilim>çilim/çülüm, kelime>çelime, kibrit>çibrit, asker>aşçer, diken>tijen, sükül>süçüt, şeker>şeçer, dök->düç-, dik->diç-, ek->eç-; g>c: gel->cel-, gemi>çemi, gelincik>celincik, gül>cül, beygir>be(y)cir, gölge>cülce* gibi. Çok az sayıda bu kurala uymayan örnekler de görülür.

8) Bunlara *bahâne>mānē, vakıf>makuf, hapis>apis, herif>erif, yigit>igit, yelpaze>elpaze* gibi daha başka değişim ve düşme örnekleri de katılabilir.

9) Yer yer çeşitli iç ses ünsüz benzeşmelerinin yer almış olması: *anla->anna-, bunlar>bunnar, onlar>onnar, kanlı>ğannı, nöbetçi>nöbecci, mahalle>māle, sultan->sullan-* vb.

10) Konuya şekil bilgisini oluşturan çekim ve yapım ekleri açısından bakıldığında TT. ile ortaklaşan şekiller söz konusudur. Ancak Balkan Türkçesi ağızlarında, Balkan dillerinin etkisi ile oluşan çeşitli ses değişimleri ister istemez şekil bilgisine de yansımış ve yer yer eklerin şekil yapısında değişmelere yol açmıştır. Bu türlü özellikler bundan sonraki bölümde ele alınacaktır.

C. Balkan Dillerinin Etkisinden Kaynaklanan Şekillenme Özellikleri

Balkan Türkleri buldukları coğrafyada Sırpça-Hırvatça, Romence, Bulgarca, Arnavutça, yunanca gibi İslav ve Hint-Avrupa kökenli birbirinden farklı dil konuşan etnik unsurlar ile iç içe yaşadıkları için, bu durumun sosyo-kültürel ve sosyo-linguistik etkileri ister istemez Balkan Türkçesi ağızlarına da yansımış; bu ağızların yer yer Türkçenin yapı ve işleyiş ölçülerine ters düşen bir şekillenmeye uğramasına yol açmıştır. Yerli dillerin etkisinden gelen bu farklılaşmalar genellikle ünlü, ünsüz değişimleri biçimindeki ses olayları ile bunların şekil bilgisine yansıyan yönleri ve özellikle cümle yapısı ve söz dizimindeki değişimlerde ve söz varlığında kendini gösterir. Bu şekillenmeleri özet olarak şu noktalarda toplayabiliriz:

1) Kalın ünlülerin incilmesi:

Vidin ağızı başta olmak üzere bir kısım Balkan Türkçesi ağızlarında ad çekimi eklerinin yer yer yalnız ince biçimleri ile kullanılması: *on+e kadar* “on’a kadar”, *altı+ye kadar* “altıya kadar”, *mezar+e, pazar+e, sabā olduk+de, bayram+den son+re, çok-se, olur-se, yapar-se, arar-sen* vb. Buna çekimli fiillerin çokluk ekindeki

+lar>+ler değişimi de eklenebilir: *oğur-ler*, *yazar-ler*, *al-sun-ner* “alsınlar”, *satay-ler* “satıyorlar” gibi.

2) *İnce ünlülerin kalınlaşması:*

Sözcük köklerinde ve eklerde *e>a*, *ö>a*, *i>ı* biçimlerinde ince ünlülerin kalınlaşması: *ecel>ecal*, *ecnebi>ecnabı*, *bende>benda*, *bilmek>bilmağ*, *üstüne>üstune*, *gedeceyüük>gedecâyuh*, *ben de>ben da*, *belki de>belki da*, *üstüne>ustune*, *evimize>evimize* vb. (Németh 1996: 49-51; Gülensoy 1993: 23) vb.)

3) *Geniş ünlülerin daralması:*

Bu değişim yaygın biçimiyle *a>ı*, *e>i*, *o>u*, *ö>ü* değişimleri şeklindedir: *candarma>candırma*, *leylek>lilek*, *şerit>şirit*, *sacayağ>sacıyağ*, *yé->yi-*, *alacağ>alıcağ*, *tekerlek>tekirlek*, *ova>uva*, *böbrek>bubreğ*, *börek>burek*, *çöz->çüz-*, *dön->dun-*.

4) *ı>a*, *i>e*, *u>o*, *ü>ö* değişimleri ile dar ünlülerin genişlemesi: *çalış->çalaş-*, *karınca>karanca*, *nine>nane*, *yunus>yonos*, *otuz>otos*, *güven->göven-* (Eckmann 1950:6).

5) Konuya ünlü uyumları açısından bakıldığında, ilerleyici ve gerileyici ünlü benzeşmeleri ya da *+ki* aitlik, *-ken* zarf-fiil eklerinin uyuma girmesi ile yer yer büyük ünlü uyumunun korunduğu yerler göze çarpar: *bahçe>bahça*, *kardeş>kardaş*, *hain>hayın*, *tane>tene*, *düşman>düşmen*, *yarınki>yarınkı*, *oğurken>oğurkan*, *yok udu* gibi. Ancak, bu duruma rağmen biraz önce sıralanan ünlü değişimleri örneklerinde görüldüğü üzere, birçok yerde de bu türlü değişimler Türkçe sözlerin şekil yapısında birtakım bozulmalara yol açtığı gibi, Türk dilinin temel kurallarından biri olan *dil benzeşmesi* kuralını da temelden bozan bir şekillenme ortaya koymuş bulunmaktadır. Nitekim Gj. Németh de Balkan Türkçesi ağızlarını “doğu” ve “batı” olarak sınıflandırıp aradaki ayrılıkları belirtirken Balkanların hemen hemen batıdaki bütün kesimlerini içine alan batı grubu Türk ağızları için sekiz özellik tespit etmiş; bunlardan beşinin ünlü uyumu bozukluğundan kaynaklandığını da belirtmiştir. Bunlar:

a) Bazı ağız alanlarında *ı*, *u*, *ü* ünlülerinin çok heceli sözlerde hep *>i* 'ye dönüşmüş olması: *kuyu>kuyi*, *doğru>doğri*, *kızı>kızı*, *bunu>buni* gibi.

b) *-mİş/-mUş* geçmiş zaman ekinin hep ince *-miş* biçimi ile kullanılması: *yap-miş*, *ol-miş*, *dur-miş* gibi.

c) Doğu kesimi ağızlarında *i* ünlüsünün, belirli durumlarda *>ı*'ya dönüşmüş olması: *bizim>bizım*, *eğil->eğıl-*, *ev+in>ev+ın*, *gel-diniz>gel-dınız* gibi.

ç) Ön sıradaki *ö/u* ünlülerinin arka sıradan *o/u* ünlüleri ile karşılaşması: *böyle>boyle*, *dört>dort*, *düşün->duşun-* vb.

d) *+lAr* çokluk ekinin çekimli fiillerde hep ince ünlü ile *-ler>e* dönüşmüş olması: *bakar-ler*, *bulamaz-ler*, *sevey-ler* “severler, seviyorlar” vb.

6) İlk hecelerde kurallı olarak *ö>ü* değişiminin yer almış olması: *böbrek>bübrek*,

köprü>küpri, ördek>ürdek, çöz->çüz- vb. Bu değişim de Balkan ağızlarını TT. ağızlarından ayıran önemli bir özellik durumundadır.

7) Konuya ünsüz türleri ve ünsüz değişimleri açısından eğildiğimizde özet olarak şu hususlara işaret edilebilir:

a) Balkan Türkçesi ağızlarında *k, ğ, ñ* ünsüzleri *ñ>n, k>k, k̄* değişimleri ile kullanımdan düşmüştür. *ğ* için ET.den gelen *ğ* ünsüzü kullanılmaktadır: *ağa, ağır, bağ, dağ* gibi.

Ayrıca bazı ünsüz değişimlerinden kaynaklanan yeni ünsüzler oluşmuştur: *b>w, f>w fes>wes, fayda>wayde, c>j* gibi. Bu ağızlarda Sırp-Hırvat dilinden geçme bir *ts* ünsüzü de vardır: *tsigare* “sigara”, *tsarina* “gümrük”, *milits* “polis” gibi.

b) Ünsüz değişimlerinde, yerli dillerin etkisinden kaynaklanan değişim türleri görülür:

b->p- : *biber>püper, biç->piç-, bengü>pengü;*

c->ç- : *ceket>çeket, ceviz>çeviz* vb.

f->v- : *falan>valan, Fatma>Vatma, fidan>vidan* vb.

-c->-j- : *ebegümeci>ebegümeji, Hatice>Hatije, macun>majun, nice>nije* vb.

Bunlara Gagavuz Türkçesinin belirgin bir özelliği olan ön seste *h->↓* düşmesi de eklenebilir: *halka>alka, hanım>anım, hasta>asta* vb. Bu düşme olayı yanında *h-* ilişmesi örnekleri de vardır: *arpa>harpa, armut>harmut, obur>hobur* vb.

Bunlara yerli dillerin etkisinden gelen daha başka örnekler de eklenebilir. Sonuç olarak ünlü ve ünsüz yapısı ile ünlü ve ünsüz değişimleri açısından TT. ağızlarından gelen özellikler ile Balkan dillerinden alınan özellikler birbiri içine girmiş bir karışma sergilemiş bulunmaktadır.

Şekil Bilgisi

Şekil bilgisi ek türleri açısından genellikle TT. ağızları ile uyuşan bir niteliktedir. Ancak, yukarıda ses değişimleri dolayısıyla işaret edildiği üzere, bazı değişim olayları şekil bilgisinde donmuş bazı görünüş (şekil) ayrılıklarına yol açmıştır: iyelik ve ad çekim eklerinde *baba+ñ>bobay, ev+im>ev+ım; köy+ü>küy+i*, sıfat ekinde *göz+lü>göz+li*, geçmiş zamanda *al-mış>al-miş, gör-müş>gör-miş*, şimdiki zaman kipinde *ol-uyor>ol-uy* gelecek zaman ekinde *başla-y-acak-ım>başla-jam, yaz-ı-jam* gibi sesce farklı görünüşlerin ortaya çıkması gibi.

Yalnız Gagavuz Türkçesinde İslav dillerinin ve özellikle Rusçanın etkisi altında yer yer kendine özgü bazı ayrılıklar yer almıştır. Bunlar kısaca şöyle açıklanabilir:

a) Ad çekimi eklerinde yönelme durumu (dativus) *+A* yerine *+I/+U* (yükleme) durumu ekinin kullanılması: *Bak sen budalayı* “budalaya”, *inanma zenginleri* “zenginlere”, ... *kim beni* “bana” acıyacak vb.

b) Yükleme (accusativus) durumu için yönelme durumu ekinin kullanılmış olması: *Çarşafı ur ütuge* “çarşafı ütüye vur” vb. (Özkan 2002: 253-258).

c) Olumlu, olumsuz +II ve +sIz sıfat eklerinin üst üste gelmesi: *düşman+sız+lı, sak+lı+lık+sız* vb.

ç) Aynı ekin üst üste getirilmesinden oluşan ek yığılmasının görülmesi: *buz+luk+lündan* (<buz+luğ+luğ+undan), *kör+lük+lük* vb.

d) *dur-gun-* “yorulmak”, *kör-güt-* “göstermek” örneklerinde görülen Türkçeye özgü fiilden fiil türetme eklerine sahip olduğu gibi, İslavcadan geçmiş bir iki ek türüne de sahiptir. Romenceden geçmiş meslek eki +*ru*’nun kalıplaşmış olarak yer alması çizmâ+*ru* “çizmeçi” ve İslav dillerine özgü *dişilik eki* +(y)*ka*’nın yaygın bir kullanışa sahip olması gibi: *ăretka* “abretlik, kız kardeş”, *Beşalmalı+yka* “Beşalmalı kadın”, *Gağauz+ka* “Gagavuz kadını” gibi (Özkan 1996: 107-108) vb.

Söz Dizimi

Konuya cümle yapısı ve söz dizimi açısından bakıldığında, iki ya da üç dilli olmanın en güçlü etkisi, yukarıda belirtilen ünlü değişimlerinden sonra asıl cümle yapısında ve söz diziminde kendini göstermektedir.

Balkan Türkçesi ağızlarında görülen bu nitelikteki başlıca etkiler şunlardır:

a) Cümlede yargı bildiren fiil, cümlenin sonundan cümle başına geçmiştir: *Geçer bir mâle imamı sokaktan, duyar kuyinin sesini; isterim göreyim* “görmek isterim”; *kıyamadım keseyim* “kesmeye kıyamadım”; *karar ettik onunnen gideyim* “onunla gitmeyi kararlaştırdık”; *lazım gideyim* “gitmem lazım” vb.

b) Batı dillerinde olduğu gibi, yan cümleler için bağlaçlı cümleler kurulmaktadır: *pâdişah der ki: kızlarım ben gideceğim; söylersin ki: bunu sana filan paşa armağan gunderdi* vb. Bu durum yer belirleyici yan cümleler ile şart, sebep cümlelerinde de kendini gösterir: *Haçan isteriz, pineriz ağaca* “istediğimiz zaman ağaca çıkarız; *Ne vaqt haber yollasun, yengemi yolla bana* “haber gönderince bana yengemi gönder”

V.Friedman’ın bu konudaki tespitlere dayanarak verdiği örnekler de şu noktalarda toplanabilir:

c) Arnavutça ve Makedoncanın etkisi ile sıfat tamlaması biçimindeki *bu çocuklar*’ın>*bunlar çocuklar*’a dönüşmesi.

ç) İsim tamlamalarında tamlayan ile tamlananın yer değiştirmesi: *Ali’nin babası*>*babası Ali’nin*; *Adamın ailesi*>*familiası adamın* vb.

d) Sebep gösteren cümlelerde:

Çocuk celdi ekmek alsın “çocuk ekmek almak için geldi” gibi.

e) *Başlayacam çalışam* “çalışmaya başlayacağım”; *Başladı yalan söylese* “yalan söylemeye başladı” vb.

f) *Olur mu sizde celem?* “Size gelebilir miyiz?”

g) *Yoktur bizimle gelesin* “bizimle gelemeyeceksin” vb.

h) Balkan dillerinden çeşitli bağlaçların alınması da değişik bir etki olarak kendini

gösterir: *Çocuklar yemişler poğaçay em* “ve” *onmay ve ceturdım* “çocuklar getirdiğim poğaçayı ve elmayı yemişler”; *Cetir o çitabi ne verdim sana* “sana verdiğim kitabı getir vb.

j) Ne zaman şeklinin Makedonca *koga* ve *Arnavutça kur* sözcüklerinden işlev aktarması yolu ile kullanılması, sıfat-fiil (isim-fiil) yapılarını ortadan kaldırmıştır: *Ne zaman gittik sinemaya* “sinemaya gittiğimiz zaman” vb.

k) *Niçin?* sözcüğü Arnavutçanın ve Makedoncanın etkisi ile “çünkü, için” anlamlarına da gelmekte ve bir kavram değişikliği doğurmaktadır: *Sıkılmış niçin padişadan bir ay mektup yogimış* “padişaktan bir ay boyunca mektup alamadığı için endişelenmiş” ya da “endişelenmiş çünkü padişaktan bir ay boyunca mektup alamamış” vb.

l) Arnavutçadaki “ki”, “için” anlamlarına gelen *se* ile İslavcadaki “ve, fakat” anlamlarına gelen *a* gibi ödünçleme bağlaçlar da vardır: *Bu cece celemem se çok var işim* “Bu gece gelemem çünkü çok işim var”; *Bu adamın karisi ülmüş a çoçoği ufak kalmış* “bu adamın karısı ölmüş ve küçük bir çocuğu kalmış” (Friedman 2002/20: 456-457) vb.

Gagavuzlar çok dilli bir coğrafyada yaşadıkları ve kendi dilleri yüzyıllar boyunca bir konuşma dili olarak süregeldiği için Gagavuzcanın cümle yapısında ve söz diziminde de Türkçenin yapısına ters düşen şekillenmeler oluşmuştur. Gagavuzcada kullanılan *açan* “ne zaman” (<kaçan), *ama, ancak, aniki* (<hani+ki), *barikim, bekim* (<belki+m), *bolay, neçinki, osa* (<oysa<oise), *sansın* (<san-a-sın), *sanki, zerem* gibi cümle başı bağlaçları veya zarflar cümle yapısında farklılaşmalar ortaya koymuştur (Gaydarcı 1981). G. Doerfer’in, Dimitriev’e atıf yaparak belirttiği ve A. Menz tarafından da ele alınıp Oğuzcanın cümle yapısı ve söz dizimi sürerken öte yandan İslavcanın ve özellikle Rusçanın etkisi altına girmiş; bu yüzden de cümle düzeni hayli bozulmuştur. İki ayrı cümle düzeninin birbirine karıştığı yerler de vardır: *Söler ona masal* “ona masal anlatır”; *Açan görmüş yinek Yuvancaya* “inek İvan’ı görünce” (Doerfer 1959:271); *var mı nasıl ben hızlanım alim gözlüklerime?* “Koşup gözlüklerini alabilir miyim?”; *Bu lafları vardı nasıl sölesin sâde en iyi dost* “Bu sözleri sadece en iyi dost söyleyebilirdi”; *Her bir işi de resimlemē yok nice* “Her bir şeyin de fotoğrafını almak mümkün değil” (Menz 2003; Demir Yılmaz 2006: 124-125) vb.

Söz Varlığı

Balkan Türkçesi ağızları, ister istemez yer yer Balkan dillerinin söz varlığından da etkilenmiştir. Bu konu üzerinde daha genel nitelikte yapılan çalışmalar, dolaylı olarak Balkan Türkçesinin söz varlığını da içermektedir. Biz konunun zaman sınırını aşmamak için örnek sıralama yerine bu nitelikteki çalışmalara işaret etmek istiyoruz. Özellikle Andreas Tietze’nin

1) “Die formalen Veränderungen an neuen europäischen Lehwörtern im Türkischu (*Oriens* 1952/V: 230-268) ve

2) “Slavische Lehnwörter in der türkischen volkssprache” (*Oriens* 1957/X: 1-47) deki yazıdır.

Sonuç

Balkanlarda, Anadolu'dan farklı bir sosyal yapının içinde olunması, bu sosyal yapının farklı Balkan devletleri dolayısıyla kendi içinde de birbirinden farklı şekillenmeler göstermesi ve yerli dillerin yoğun baskısı nedeniyle ses yapısı, şekil yapısı, söz dizimi ve söz varlığı açısından (Oğuzca temel olduğu hâlde) farklı şekillenmelerin ortaya çıkardığı bir melezleşme sergilemektedir.

KAYNAKÇA

- Argunşah, Mustafa (2002/20), "Gagauzların Tarihi," *Türkler*, s. 228-244.
- Bayram, I. (1985), "Sırp-Hırvat Arnavut Dillerinin Kosova Türk Ağızlarına Etkisi," (Interview with Nimetullah Hafız), *Birlik II*/5-15.
- Boev, E. (1960), "Beiträge zur Kenntnis der türkischen Mundarten Mazedoniens", PO. XXII, s. 83-100.
- Çayırılı, Necati (2002/20); "Makedonya Türkleri", *Türkler*, s. 444-454.
- Dankoff, R. (1995), "Armenien Loanwards in Turkish", *Turcologica* Bd 21, s. ..?
- Doerfer, Gerhard (1959), "Das Gagausische", *Philologiae Turcicae Fundamenta I*, Wiesbaden 1959, s. 262.
- Eckmann, Janos (1941-1943), "Die Türkische Mundart von Warna", *KCsA III*, s. 144-214.
- Eckmann, Janos (1950), "Razgrad Türk Ağzı", *Türk Dili ve Tarihi Hakkında Araştırmalar*, Ankara, s. 1-25.
- Eckmann, Janos (1962), "Kumanova (Makedonya) Türk Ağzı", *Németh G. Armağanı*, Ankara, s. 111-144.
- Ercilasun, Ahmet (1997), "Gagauzlardan Yeni Haberler", *Türk Kültürü XXVII*, s. 316.
- Eren, Hasan (1968) "Gagauz Türkçesi", *Türk Ansiklopedisi*, C. XVI, MEB, Yay. s. 110.
- Friedman, V. A. (1982), "Balkonology and Turcology: West Rumelien Turkish in Yugoslavia as Reflected in prescriptive Grammar", *Studees in Slavic and General Linguistics*, Amsterdam: Rodopi 1-77.
- Friedman, Victor (2002/20), "Makedonya ve Civar Bölgelerde Balkan Türkçesi", *Türkler*, s. 455-463
- Gagauz Türkçesi Araştırmaları Bilgi Şöleni (27-29 Aralık 2007)*, Ankara TDK Yay. 2010.
- Gagarov, B. G. (1951), *Gagavuz Dilinin Çekim Sistemi*, Moskova.
- Gülensoy, Tuncer (1993), *Rumeli Ağızlarının Ses Bilgisi Üzerine Bir Deneme*, Kayseri, Erciyes Üniversitesi. Yay.

- Gülensoy, Tuncer (1985), “Anadolu Ağızlarında Şimdiki Zaman Eki”, *TKA, Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu'nun Hatırasına Armağan*, s. 282-295.
- Hafiz, Nimetullah (1885), “Kosova Türk Ağızlarında $k > ç$, $g > c$ Ünsüz Değişimleri”, *V. Milletlerarası Türkoloji Kongresi; Tebliğler I*, Türk Dili, C. I. s. 127-129.
- Hazai, G. (1959-60), “Beiträge zur Kenntnis der türkischen Mundarten Makedoniens” *Roceznik orientalistyczny*, 23/2, s. 83-100.
- Hazai, G. (1961), “Contributions à l'histoire d'une limite dialectale dans les Balkans”, *Orbis* 10, s. 15-19.
- Hazai, G. (1963). “Rumeli Ağızları Tarihinin İki Kaynağı Üzerine”, *TDAY-Belleten*, TDK Yay., s. 117-120.
- İsen, Mustafa (2002/20), “Makedonya ve Kosova Türkleri Edebiyatı”, *Türkler*; s. 464-469.
- Jašar, Nasteva (1971/2), “Bilinguität bei der türkischen Bevölkerung in der Gegend von Gostivar und dadurch bedingte phonologische Veränderungen in ihrem Dialekt”, *Zeitschrift für Balkanologie*, s. 54-84.
- Johanson, L. (1992), *Strukturelle Faktoren in türkischen Sprachkontakten*, Stuttgart, Franz Steiner Verlag.
- Kakuk, S. (1957), “Le dialecte turc de Kazanlyk”, *Acta Orientalia Hungarica*, VIII.
- Kakuk, S. (1960), “Constructions hypotactiques dans le dialecte turc de la Bulgarie occidentale”, *Acta Orientalia Hungarica* XI, s. 249-257.
- Kakuk, S. (1972), “Le dialecte turc d'Ohrid en Macédoine”, *Acta Orientalia Hungarica*, XXVI, s. 227-282.
- Karahan, Leyla (1996), *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*, Ankara, TDK Yay.
- Korkmaz, Zeynep (1994), *Güney-Batı Anadolu Ağızları: Ses Bilgisi*, Ankara, TDK Yay.
- Korkmaz, Zeynep (1994/2), *Bartın ve Yöresi Ağızları*, Ankara, TDK Yay.
- Korkmaz, Zeynep (2007), “Türkiye Türkçesinde Yazı Diline Girmiş Alıntı Sözcükler ve Ekler”, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*; C. III s. 487-496.
- Mollova, M. (1962), “Le futur dans un parler turc de Bulgarie”, *Balkansko Ezikoznanie*, 5/2, s. 87-97.
- Mollova, M. (1968), “Parler turc de Florena”, *Balkansko ezikoznanie*, 13/1, s. 95-127.
- Mollova, M. (1970), “Considences des zones linguistiques bulgares et turques dans les Balkans”, *Actes du 10 congrès international des linguistes* (28 août-2. sept. 1967), s. 217-221.
- Németh, G. (1961), “Traces of the Turkish Language in Albania”, *Acta Orientalia Hungaria*, XIII, s. 9-29.

- Németh, G. (1980-81), “Bulgarisan Türk Ağızlarının Sınıflandırılması Üzerine”, *TDAY-Belleten*, Ankara, TDK Yay., s. 113-162.
- Németh, G. (1996), *Vidin Türkleri*, Çev.: Abdurrahman Güzel, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmalar Vakfı.
- Özkan, Nevzat (1996), *Gagavuz Türkçesi Grameri*, Ankara, TDK Yay.
- Özkan, Nevzat (2002/20), “Gagavuz Türkçesi”, *Türkler*; s. 250-261.
- Özön, Mustafa Nihat (1962), *Türkçe-Yabancı Kelimeler Sözlüğü*, İstanbul.
- Tanasoğlu, Dionis (2002/20), “Gagauzlar”, *Türkler*; s. 245-249.
- Tietze, Andreas, (1995), “Griechische Lehnwörter im anatolischen Turkish”, *Oriens*, C. 8. s. 204-257.
- Tietze, Andreas, (1957), “Slavishe Lehnwörter im den türkischen volkssprache”, *Oriens* C. 10, s. 1-47.
- Tryjarski, Edward (1990), “Balkan Dialekts” *Handbuch der Türkischen Sprachwissenschaft*, ed. By G. Hazai, Wiesbaden Harrasoewitz, s. 414-453.